

Volume-1, Issue-2, August 2018

**ANEKANT
JOURNAL OF HUMANITIES
AND SOCIAL SCIENCES**

मोगल कालखंडातील सहिष्णू राज्यकर्ते (इ.स.१५२६ —इ.स.१८५७)

प्रा. मोहिते दिंगबर तुळशीदास

सहायक प्राध्यापक

इतिहास विभाग

तुळजाराम चतुरचंद महाविद्यालय, बारामती ४१३१०२, जि.पुणे

Email.-

Abstract:

प्राचिन कालखंडापासून भारतीय राज्यकर्ते हे साहिष्णूवृत्तीचे असल्याचे दिसून येतात. मात्र १७ व्या शतकात अनेक युरोपियन कंपन्या व्यापारासाठी भारतात आल्यानंतर इंग्रजांनी भारत देश जिंकून घेतल्या वर भारताच्या इतिहासाचे साम्राज्यवादी दृष्टीकोनातून पुनर्लेखन केले गेले. तेव्हा प्राचिन भारत हा हिंदू कालखंड, मध्ययुगीन भारत मुस्लीम कालखंड तर आधुनिक भारत हा ब्रिटिश कालखंड म्हणून ओळखला जातो.१

मोगल कालखंडातील राज्यकर्त्यांची नकारात्मक बाजू प्रकर्षाने पुढे येते. मात्र मोगलकालीन राज्यकर्त्यांची सहिष्णूवृत्ती खुप थोड्या प्रमाणात समाजा समोर येतो. मोगलांना भारत इस्लाममय करायचा होता का? बाबराने राममंदिराच्या जागेवर बाबरी मशिद बांधली का? औरंगजेबाने मुस्लीम धर्म स्विकारण्याचा प्रस्ताव संभाजी समोर ठेवला होता का?

वरील प्रश्नांच्या माध्यमातून मोगलकालीन राज्यकर्त्यांच्या धार्मिक बाजूवर प्रकाश टाकण्याचा केलेला हा अल्पसा प्रयत्न या प्रयत्नातून मोगलकालीन राज्यकर्त्यांची सहिष्णू बाजू मांडण्याचा मी यथोच्छीत प्रयत्न केलेला आहे.

सहिष्णूता —

मोगल राज्यकर्त्यांची सहिष्णूता पाहण्यापूर्वी सहिष्णूता म्हणजे काय? हे प्रथम पहावे लागेल.

सहिष्णूता म्हणजे—सर्वांना स्वतंत्र अस्तित्व जपण्याचा, विचार करण्याचा व आपले विचार निर्भयपणे मांडण्याचा आपापले धर्म, रूढी, चालीरिती पाळण्याचा हक्क म्हणजेच सहिष्णूत होय.२

पार्श्वभूमी—

मध्ययुगीन कालखंडातील फक्त मोगल राज्यकर्ते सहिष्णूवृत्तीचे नव्हते तर सहिष्णूवृत्तीचे नव्हते तर सहिष्णूवृत्तची संकल्पना खुप प्राचिन आहे. भारतातील अनेक घराणे ही सहिष्णू वृत्तीची असल्याचे दिसून येतात. मौर्य कालीन सम्राट अशोकाने इ.स. पूर्व २७२— इ.स.पूर्व २३६ बौद्ध धर्माचा स्विकार केलेला असला तरीही सम्राट अशोकाने इतर धर्मियांवर अन्याय केले नाहीत तर इतर धर्मियांना त्यांच्या रूढी, परंपरेनुसार राहण्याची अनुमती दिलेली होती. याच बरोबर सातवाहन घराण्यातील राज्यकर्त्यांनी वैदिक धर्माचा पुरस्कार केला असला तरीही त्यांनी इतर बौद्ध, जैन लोकांना त्यांच्या परंपरेनुसार राहण्याचा अधिकारही दिलेला होत.३ प्राचिन भारतीय राज्यकर्तांची सहिष्णूता पुढे मोगलकालीन राज्यकर्त्यांनी सुरू ठेवली.

भारतात राष्ट्रीयत्वाची संकल्पना रूजवणारा सहिष्णू बाबर (इ.स. १५२६ व इ.स. १५३०)

भारतात मोगल सत्तेची स्थापना करणाऱ्या बाबराला चंगेज खानाचा वारसा लाभलेला होता. बाबराने पानिपतच्या पहिल्या युद्धात विजय मिळवला असला तरी त्याचा भारतातील सत्तेचा मार्ग सोपा नव्हता. बाबराला पुढे उत्तर भारतातील सर्वात प्रबळ मेवाडच्या राणासंग याच्या विरोधाला तोंड द्यावे लागले. या युद्धाच्या वेळी मोगलांची स्थिती कमजोर असल्यामुळे बाबराला धर्माचा आधार घ्यावा लागला.

बाबर पुढे कनुवाच्या संघर्षाचा उल्लेख आपल्या आत्मचरित्रपर ग्रंथात 'तुझक—ए—बाबरी मध्ये करताना म्हणतो'

‘हे सरदारांनो आणि शुर वीरांनो

जो कोणी या जगात येतो, त्याला मृत्युत्र.....

.....उद्दिष्ट साहय करीत असताना आपल्याला मरण यावे

आणि बदला घेत असातना मरण यावे’’

अशाप्रकारे धर्माचा राजकारणांसाठी आधार घेवून बाबराने कनुवाच्या लढाईत विजय मिळवला आणि स्वतःला गाझी ही उपाधी धारण केली.४

राजकारणांसाठी धर्माचा आधार घेणाऱ्या बाबराने भारतीय राष्ट्रीयत्वाची संकल्पनेचा पाया घातल्याचेही दिसून येते. त्याने आपल्या आत्मचरित्र 'तुझक—ए—बाबरी' मध्ये भारतीयांचा उल्लेख तो हिंदी असा करतो. हिंदी या शब्दात हिंदू व मुस्लीम हे दोन्ही धर्मिय लोक येतात.

बाबराने राममंदिर पाडले का?

बाबरा विषयी समाजात असंख्य गैरसमज ही दिसून येतात. बाबराने त्याच्या राजकिय कारकीर्दीत (इ.स.१५२६—इ.स.१५३०) प्रभू रामचंद्राच्या जन्मस्थळ असणाऱ्या अयोध्येतील राममंदिर पाडून त्या जागेवर मशिदी निर्माण केली. परंतु संशोधकांनी शोध घेतला असता त्या जागेवर राममंदिर अस्तित्वात असल्याचे कोणतेही पुरावे मिळाले नाहीत.५

मोगल बादशहाने आपला मुलगा हुमायुनला लिहिलेले एक पत्र उपलब्ध आहे. या पत्रातून बाबराचा सहिष्णू धोरणावर चांगला प्रकाश पडतो. त्या पत्रात तो लिहितो.

‘प्रिय मुला,

या हिंदुस्थानात अनेक धर्म आहेत. असे सर्वधर्मयुक्त राज्य आपल्याला मिळाले म्हणून आपण अल्लाहचे आभार मानायला हवेत. त्यांचा धर्म पाळण्याची मुभा त्यांना दे. येथील लोकांची मने जिंकण्यासाठी गो हत्या बंद कर कायद्याचे पालन करणाऱ्या

प्रजेची देवळे व धार्मिक पूजास्थाने उध्वस्त करू नकोस. सर्व लोकांना त्यांच्या धार्मिक परंपरा आणि रितीजिवाजांचे पालन करू दे. तरच इस्लामची भरभराट होईल व एकात्मता वाढीस लागेल''६

जो बाबर नितिमत्तेचे व मानवतेचे तसेच परधर्मसहिष्णतेचे धडे आपल्या मुलाला देतो तो मंदिर पाडणे व त्याजागी मशिद उभारणे शक्य आहे का?

वरील विवेचनावरून हे स्पष्ट होते की, मोगल साम्राज्याचा संस्थापक बाबर हा सहिष्णुवृत्तीचा होता.

बाबराचे सहिष्णू वारसदार —

बाबराचा सहिष्णूतेचा वारसापुढे हुमायुन, अकबर, जहाँगीर आणि शहाजहान याने चालविला असे समजले जाते. औरंगजेब सत्तेवर आल्यानंतर या धोरणात बदल झाला हे अनेक इतिहासकारांनी कथन केले आहे.

औरंगजेब — महान राज्यकर्ता (इ.स.१६५८ — इ.स.१७०७)

औरंगजेब बादशहाने जवळ, जवळ ५० वर्षे राज्य केले. त्याच्याच राजकिय कारकिर्दीत मोगलांचा सर्वाधिक राज्यविस्तार ही झाला. औरंगजेब बादशहा आयुष्यातील शेवटचे २७ वर्ष राजधानीपासून दूर राहिला तरीही उत्तर भारतात कोठेही बंड झाल्याचे दिसून येत नाही. यातूनच औरंगजेब हा महान राज्यकर्ता असल्याचे दिसून येते.

औरंगजेबा विषयी अनेक गैरसमज ही समाजात असल्याचे दिसून येते. त्याचा थोडक्यात पुढीलप्रमाणे आढावा येईल.

दारूऊल—हरबचे, दारउल इस्लाम मध्य रूपांतरण करावयाचे होते का?

औरंगजेबाला संपूर्ण भारत देश इस्लाममय करावयाचा होता. असाही एक समज समाजात आहे औरंगजेब हा हिंदू विरोधक होता. त्यामुळे त्याने अनेक हिंदूची मंदिरी पाडली. असेही सांगितले जाते.

मग प्रश्न निर्माण होतो की, औरंगजेबाने इस्लामी असणारी आदिलशाही व कुतुबशाही का जिंकून घेतली? याचाच अर्थ असा होतो की, औरंगजेबाला स्वतःचे राज्य वाढवावयाचे होते. स्वतः धर्म वाढवावयाचा नव्हता. औरंगजेबाने राज्याचा विस्तार करण्यासाठी धर्माचा आधार घेतला

औरंगजेबाने असंख्य मंदिरे पाडली, लुटली होती का?

औरंगजेबाने काशी येथील विश्वेश्वराचे मंदिर पाडल्याचा दाखला अनेक इतिहासकार देतात परंतु त्या पाठीमागची खरे कारण सांगत नाहीत. औरंगजेबाच्या रजपुत सरदाराच्या पत्नीवर झालेल्या बलात्काराचा बदला घेण्यासाठी व अनैतिकतेचा अड्डा बनलेले मुळ मंदिर उध्वस्त करण्यासाठी औरंगजेब आज्ञा देतो की, हे मंदिर उध्वस्त करण्यात यावे. त्याच बरोबर काशी येथील विश्वेश्वर मंदिर इतरत्र बांधण्याचा आदेशही देतो. हा खरा इतिहास समाजा समोर येत नाही. पाटणा येथील पुराणवस्तू संग्रहालयाचे अधिकारी डॉ.पी.एल.गुप्ता यांनी देखील ही सत्यघटना असल्याबद्दल दुजोरा दिला आहे. ७

काशी येथील मंदिर पाडणाऱ्या औरंगजेबाने जेजुरीच्या खंडोबा मंदिराच्या जीर्णोद्धारसाठी मदत केली होती. वृंदावनाच्या प्रसिध्द कृष्णा मंदिरासह उज्जैन चे महाकाळेश्वर मंदिर, चित्रकूटचे बालाजी मंदिर, गुवाहटीचे उमानंद मंदिर इत्यादी हिंदू देवालयानाही त्याने मदत केल्याच्या नोंद समकालिन कागदपत्रांमध्ये आहेत. त्याने शंभ्रुजयाच्या जैन मंदिराना देणग्या दिल्या होत्या. औरंगजेबाने डेहराडूनच्या गुरूव्दारालाही मदत केली होती. ८

मध्ययुगीन कालखंडामध्ये देवळांमधील प्रचंड संपत्तीची लुट करणे व शत्रुपक्षावर दहशत प्रस्थापित करणे हा त्या पाठीमागचा हेतू होता.

समारोप —

वरील विवेचनावरून असा निष्कर्ष काढता येतो की, मध्ययुगीन भारताचा संघर्ष हा राजकिय होता तो केंव्हाच धार्मिक संघर्ष नव्हता तसेच मध्ययुगीन मोगल राज्यकर्ते सहिष्णूवृत्तीचे होते. त्यांनी काही प्रमाणात धार्मिक अत्याचार केले असले तरी त्यापाठी मागील हेतू हा राजकिय होता. धार्मिक नव्हता हे स्पष्ट होते.९

संदर्भ सुची :-

१. झा. डि. एन. प्राचीन भारत ऐतिहासिक रूपरेषा के.सागर प्रकाशन पुणे. २००२, प्रस्तावना पान नं.१३
२. डब्ल्यु, डब्ल्यु.डब्ल्यु— विकी पिडीया सहिष्णूता डॉट कॉम
३. झा. डि. एन. प्राचीन भारत ऐतिहासिक रूपरेषा के.सागर प्रकाशन पुणे. २००२, प्रस्तावना पान नं.९८
४. मेहता जे. एल मध्ययुगीन भारताचा बृहत इतिहास खंड २ Sterling Pub N.Delhi 2007
५. शिखरे चंद्रशेखर प्रतिइतिहास जिजाई प्रकाश ठिकाण पुढे २००५, पान नं.५२
६. शिखरे चंद्रशेखर प्रतिइतिहास जिजाई प्रकाशन २००५ पान नं.५२—५३
७. युनियानी राम जमातवादाचे राजकारण मिथके आणि वास्तव सुभाषा प्रकाशन जून २००७ पान — ६८
८. शिखरे चंद्रशेखर प्रतिइतिहास जिजाऊ प्रकाशन पुणे २००५ पान नं.४४
९. शिखरे चंद्रशेखर प्रतिइतिहास जिजाऊ प्रकाशन पुणे २००५ पान नं.४४